

ŽIDOVSKÉ ODĚVY VE SVĚTĚ - VELMI STRUČNĚ, ZEJMÉNA STŘEDOVĚKÉ

Ing. Martina Hřibová, PhD.

Židovské oblečení se vždy alespoň trochu odlišovalo od oděvů okolních národů. Trochu to bylo dáno rozdílnými zvyky, ale mnohem víc regulacemi majoritních církví, které přikazovaly používat charakteristické poznávací znamení. Hlavním důvodem, proč se církve ale i vlády snažily ovlivňovat oblečení jinověrců, byla obava z možného míšení židů, muslimů a křesťanů. V muslimských zemích nebylo dovoleno zobrazování lidských postav a tak jedinými prameny pro tyto země jsou dobové oděvní pořádky a zprávy cestovatelů. V Evropě se dochovalo několik vyobrazení.

Východní svět

Čína

Příchod Židu do Číny bývá spojován s pronásledováním židovské menšiny v Persii v roce 231.

Některé z náboženských zvyku vykazují velmi starodávné prvky. Například v synagoze během předčítání přikázání měl mluvčí tvář skrytou průhledným závojem na památku Mojžíše, který sestoupil z hor se zakrytou tváří. Při *Simchat Torah* (svátek Archy úmluvy) měli Židé přes pravé rameno přehozený červený hedvábný šátek a zavázali ho pod levou rukou. Stejně, jak bylo zvykem na celém Východě, boty si lidé vyzouvali před vstupem do synagogy, jen rabí směl mít obuté modré boty. Muži nosili v synagoze modré čepice a naopak ženy si zde sundávaly své šátky

z hlavy.

V minulých letech byly nalezeny porcelánové pohřební figurky z dynastie T'ang (618-907) o kterých vědci předpokládají, že zobrazují Židy. Obrázky 1 – podomní obchodník a 2 zobrazují figurky s dlouhými špičatými čepicemi. Zdá se, že tato čepice je perská *kalansuwa* a jestliže ji doplníme o kaftan se spleťným opaskem, pak tento oděv odpovídá tomu, co nosili perští židé (viz níže.)

Islámské země

Po rozkvětu islámu během 7. stol nosili nevěřící (*Dhimmis*) oblečení podle muslimských předpisů. Tato potřeba oddělit Muslimy se neprojevila, dokud Arabové neadoptovali módu městských lidí, takže první předpisy se objevují až za vlády kalifa Umara II.

V roce 849 kalif al-Nutawakkil přikázal křesťanům a dalším nevěřícím nosit žluté perské pláště (*tailasan*), opasek z šnůr (*zunnar*), za sedlo přivázat dvě koule a používat pouze dřevěné třmeny. Pokud nevěřící nosili perské čepice (*kalansuwa*), tak musely být povolených barev a musely mít našité dva knoflíky rozdílných barev. Jestliže nevěřící měli turban, tak směl být jen žlutý. Toto je první zmínka o speciálních barvách přidělených nemuslimům. Z počátku pravidla platila jen na otroky, kteří museli mít na svrchním oděvu dva kusy látky rozdílné barvy. O 4 roky později (853) již všichni nevěřící povinně měli dva kusy žluté látky na oděvu. Tyto znaky byly pravděpodobně okrouhle, běžně používané ve východním středomoří.

V roce 1004 egyptský kalif al-Hakim přikázal nemuslimům nosit černé turbany a později veškeré odění muselo být černé. Také přikázal Židům nosit na krku zavěšený kus dřeva ve tvaru telete a křesťanům velký železný kříž.

Na konci 12. stol Židé konvertovaní k islámu povinně oblékali modrá roucha s velmi širokými dlouhými rukávy a dlouhé závoje místo turbanu.

Za mameluku (14.stol) byly povolené barvy – žlutá pro Židy, modrá pro křesťany a červená pro Samaritány. Nemuslimští muži i ženy nosili opasky ze šnůr (*zunnar*) a znaky, ovšem jedno označení stačilo.

Ženy kromě používání jen některých barev musely obouvat barevně odlišné boty (červenou a černou nebo černou a bílou). Nebylo zakázáno nemuslimům nosit turbany v předepsaných barvách a bez přesáhnutí povolené délky. Nicméně turban byl symbolem Mohameda a charakteristickou pokrývkou hlavy pro nevěrce byla *kalansuwa*, čepice perského původu, která mezi muslimy vyšla z módy a když už ji nosili, tak ji omotávali šátkem do tvaru turbanu.

V této pozdější formě *kalansuwa* byla vysoká, jehlanovitého tvaru a pravděpodobně stejná, jakou nosili čínští Židé.

V Persii podle nařízení Abbasa I. (1557-1628) všichni Židé museli nosit plstěné čepice stejné jako otroci.

Turecká říše

Židé zde získali privilegované postavení a to se projevilo i na jejich oblečení – rozlišovací znaky nebyly přikázané, ale dobrovolné. Židé, kteří utekli ze Španělska v 15. století do Konstantinopole, Jeruzaléma, Sýrie a Egypta, se pochopitelně oděvem lišili od místních usedlíků a bylo to znát ještě další dvě století. Hans Dernschwam v polovině 16. stol napsal: “Turečtí Židé nosí oblečení podle jazyka, kterým mluví. Obvykle jsou oděvy dlouhé jako kaftan, což je dlouhá tunika stažená v pase, přes kterou nosí druh kabátce z dobré látky, často hedvábné. Stejně jako Turci nosí bílé turbany, Židé nosí žluté. Někteří cizí Židé stále nosí černé italské barety.” V roce 1554 rabi v Salonice vydal pokyn ženám, které dospějí do puberty a zvláště vdaným, že nesmějí

nosit na ulicích žádné šperky vyjma jednoduchého prstenu na ruce. Šperky se mohou krášlit jen v domě.

Z konce 16. století pochází zmínka o tom, že v Řecku Židé používají modré lemy na čepicích. G. Sandys na počátku 17. stol zapsal: « jejich spodní oděv se trochu odlišuje od tureckého, je z purpurové látky, přes něj nosí roucho stejné barvy s velkými, širokými rukávy a sepnuté pod bradou bez pásku nebo límce. Na hlavách mají vysoké purpurové čepice bez krempey. Své hlavy si holí....pár slov o jejich ženách: starší si halí hlavy do lnu. Ostatní nosí vysoké čepce, některé zdobené tepaným zlatem. Nosí dlouhé prosívané vesty s kalhotami pod tím. V zimě soukenné, v lete lněné a přes to všechno, pokud jsou na veřejnosti, oblékají volný purpurový šat spadající z ramen. “

V polovině 17. stol kapucínský mnich M. Febre zmínil, že španělští a portugalské Židé nosí specifickou čepici “jako španělský klobouk bez krempey” zatímco “místní” Židé používají barevné turbany a od křesťanu se liší pouze barvou bot. Ty byly černé nebo fialové, jediná zakázaná barva byla zelená, rezervovaná pro muslimy. I další zprávy potvrzují, že židé se oblékali skoro stejně jako Turci, jen nesměli používat zelenou, ani bílé turbany nebo červené vesty. Obvykle oblékali fialovou, ale jsou povinni používat fialový klobouk (*bonnet*) a bohatší, mohli mít turban omotaný kolem bonnetu. (jiný popis říká, že tento čepce je půl stopy vysoký, rovný a kulatý). Museli také nosit ponožky (*mest*) a fialové “pantofle” (*paboudj*).

Egypt

Na konci 15.stol byl povinný oděv Židu v Káhiře žlutý turban (křesťane používali modrý a muslimové bílý). V 17. století museli Židé mít turban s modrými pruhy a fialově zbarvené oblečení. Ženy oblékaly černé čepce s bílými nebo hnědými šátky na hlavu.

Tunis

Zde byla židovská komunita již od dob Říma. Ovšem do jejich oblečení začali zasahovat až Arabové. V 16. století speciální oděv pro muže byla modrá tunika bez límce s volnými rukávy, široké lněné spodky, černé pantofle a malá černá čepice. Vzhled židovských žen popsali cestovatelé takto: ženy mají nabírané roucho a široké kalhoty z hedvábí nebo saténu, které jsou celkem těsné od kolen dolů a jsou

zdobené bohatou zlatou a stříbrnou výšivkou. Přes to mají druh hedvabné tuniky bez rukávů sahající po kolena. Na hlavách mají fez doplněný šátkem. Také obouvají ponožky a boty. Vdané ženy dávají do pasu opasek. Na ulicích se halí do široké hedvábne nebo jemné vlněné šály, ale obličej zůstává nezakrytý. A zakrývají se jen po kolena a ukazují tak zdobení svých kalhot.

Alžír

I zde existovala velmi početná židovská komunita již za éry Říma. V arabských dobách pro ně ovšem platila stejná pravidla jako v jiných muslimských státech. V roce 1391 mnoho Židů uteklo z Kastilie, Aragornu, Andalusie a Balear do Alžíru. Noví příchozí byli zvaní “nositelé baretů”, zatímco starousedlíci byli “nositelé turbanů”. Původní alžírský oděv, který židovské ženy postupně převzaly, se skládá právě z tureckých a andaluských prvků. První známý popis alžírských Židů pochází z roku 1612. Autor D.De Haedo Židy rozdělil na tři kategorie: původem španělské uprchlíky, Židy z Malorky, Francie a Itálie a domorodé Židy z Afriky.

Španělští Židé nosí kulaté klobouky s toledskými výšivkami; malorští, francouzští a italští používají černé vlněné oblečení s polovičními rukávy a klobouky; turečtí mají v oblibě turbany z mnoha materiálů, ale určitě žluté a někteří mají černé vysoké boty. Původní Židé mají červené klobouky, kolem kterých je ovinutá *toca* - pruh z bílého plátna. Což bylo to samé, co nosili místní Maurove a proto na rozlišení Židů museli mít pramen vlasů nad čelem nezakrytý. Jinak se všichni Židé oblékali stejně do širokých kalhot, košile a dlouhého černého kabátu, přes který měli obvykle černý někdy bílý plášť (*albornoz*). Nebylo jim dovoleno nosit opravdové boty, jen nazouváky.

Většina židovských žen také nosila černé nazouváky. Jestliže šly ven, pak své tváře zakrývaly jemnými bílými závoji připevněnými provázkem v zadní části hlavy tak, že jejich oči a čela byly vidět. Také nosily pláštět (*alhuyke*) z velmi jemné bílé vlny nebo z tkaného hedvábí a vlny. Jejich oděvy se příliš nelišily od maurských.

Židovské nevěsty si nemalovaly ruce na černo jako maurské ale používaly mnoho barev a bílé kosmetiky a zdobily se náhrdelníky, prsteny, zlatými naušnicemi a perlami (*aljofar*). Svatební den byl dnem hudby a tance. Dům, kde se obřad konal, byl ozdoben hedvábím. Mimochodem, kdokoliv, včetně Mauru a křesťanů, mohli přijít a dívat se.

Maroko

Jako v mnoha jiných částech severní Afriky, i zde se židovská komunita vyskytovala již před příchodem Arabů. Ve 12. stol edikt sultána Muleje Ismaela říká, že Židé mají nosit černé nazouváky. Z roku 1526 pochází zpráva, že Židé používají černé turbany nebo klobouky s kouskem červené látky a není jim dovoleno obouvat boty. L. Addison v roce 1670 napsal o marockých židech, že nosí: “malé černé čapky bez krempe, stejně jako Maurové červené. Také jako Maurové chodí v nazouvácích a používají lněné spodky a vestu, přes kterou oblékají volný plášť jménem *ganephe*, který se pouze barvou liší od *albornoz*, oděvu křesťanských otroků). *Ganephe* je černý čtvercový kus hrubého materiálu, spojeného v rozích a na okrajích jsou dlouhé třásně.”

Západní svět

V Evropě Židé ve středověku byli považováni za lidi nečisté a to nejen kvůli odlišnému náboženství a přesvědčení křesťanů, že zradili Krista, ale také proto, že jediný povolený způsob obživy byla lichva.

Středověk

10

První zprávy o židovském oblékání v Evropě pochází z 9. století. Duchovní Bodo, Němec, který konvertoval k judaismu, si nechal narůst vousy a vlasy a nasadil si vojenský opasek. Pás či opasek se stal znakem Židů, zvláště v Polsku. Kožešinou lemované oděvy se staly v 9. stol hlavními součástmi

11

židovských šatů. Zajímavé jsou zmínky o úpravě vlasů a vousů: nechávají si růst lokny; holí se na bocích

12

a vlasy mají jen ve středu, nebo si holí vlasy vepředu od ucha k uchu a nechávají si ocásek. Ve 13. stol synod rabí ve Wormsu (Německo) vydal tato ustanovení: “nikdo si nebude stříhat vlasy po nežidovském způsobu nebo si bude holit vousy břitvou ani nebude mít dlouhé vlasy. Žádné dítě nebude nosit oděvy podle křesťanů, ani nebude mít rukávy (?). Nikdo nepůjde do synagogy jinak než s pláštěm nebo svrchním kabátkem ale nebude nosit “suknici”.

Tyto obecné pokyny byly často opakovány, přičemž nejstarší z nich (1295, Perpignan, Španělsko) požaduje nošení kápí. Na stejném místě v roce 1396 Juan I Aragornský přikázal Židům nosit *gramallu* (volný vnější oděv) nebo jiný oděv sahající až na paty. Na oděvu musel být přišitý žlutý znak na hrudi.

V roce 1412 ve Valladolid: “všichni Židé a Mauři musí přes své oděvy nosit dlouhé róby až po zem a není jim dovoleno nosit pláště. A ve městech a vesnicích musí nosit červené znaky. Ale je mým přáním, abychom je nevystavovali nebezpečí na cestách, že mohou nosit oblečení jaké mají teď. Všichni Židé a Mauři našeho království a panství budou, deset dnů ode dneška, nosit

13

14

17

16

15

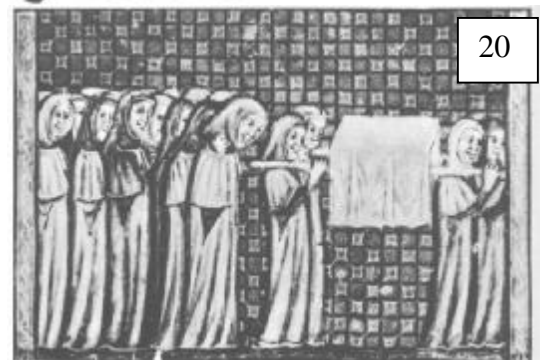

18

20

dlouhé oděvy až po zem a zakryjí své hlavy. Židé ani Mauři si nebudou holit své brady ani nůžkami ani břitvami, ani si nebudou stříhat vlasy a nechají je růst tak, jak bylo dříve zvykem.”

20

Nařízení města Cologne (1404) přikazuje Židům všech věků dodržovat tato pravidla: rukávy kabátu a pláště nepřesáhnou polovinu lokte šife. Límce pláště a kabátů nebudou širší než jeden palec. Kožešiny nesmí být na vršku nebo konci

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

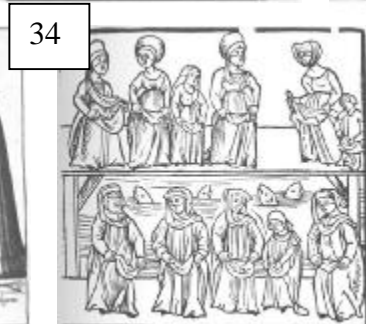
31

32

33

34

37

35

36

38

oděvu. Krajky jsou povoleny jen na rukávech. Manžety na rukávech nepřesáhnou délku ruky. Kabáty musí být lemovány. Pláště nesmí být otevřeny po obou stranách a musí sahat minimalně na šířku ruky od země. Hedvábné boty jsou zakázány jak v domech tak mimo ně. Dítě starší než 3 roky nesmí nosit

otevřené šaty. Devčata nesmí nosit pentle ve vlasech dražší než 6 guldenů nebo širší než dva prsty. Mimo svátky ženy nesmí mít víc než jeden prsten na jedné ruce a nesmí být dražší než 3 guldeny. Také mimo svátky nesmí nosit zlaté pásky nebo opasky širší než dva prsty. O svátcích mohou mít až dva opasky a dva prsteny v ceně až 6 guldenů.

Výsledkem rozličných oděvních pořádků bylo, že Židé v kápích a dlouhých pláštích byly často mylně považováni za mnichy a tak koncil v Albi (1254) zakázal Židům nosit kruhové pláště. Mohli mít pláště s dlouhými rukávy.

Výrazným znakem židovských oděvů ve středověku byl špičatý klobouk (*Judenhut*). Ve své nejjednodušší formě čistého kužele byla podobná perské *kalansuwe*. Pravděpodobně se do Evropy dostala přes Španělsko nebo Byzanc. Byla také zřejmě doplněna dalším perským oděvem, kaftanem, který spolu opaskem se stal dalším znakem židovských rouch. První ilustrace židovských klobouků se nachází v Stavodaleské bibli (1097), ale mnohem charakterističtější formu najdeme na bronzových dvěřích San Zeno ve Veroně (severní Itálie), které pochází ze 12. stol, možná jsou starší. Na stejném panelu můžeme vidět dva rozdílné styly klobouků, což ztěžuje dataci, ale i tak se dá říct, že klobouk byl pro Židy charakteristický dávno před 12.stol.

V Německu, Polsku, na Moravě a v Rakousku bylo v roce 1267 Židům přikázáno nosit špičatý klobouk (*pileus cornutus*). Klobouk, většinou žlutý (ale objevuje se i červená a bílá varianta) byl obvykle doplněn dlouhým kabátem a neodmyslitelně k tomu patřil i plnovous.

Anglické, francouzské a španělské kresby ze 13. století znázorňují skupinky Židů, ale jen někteří mají špičaté klobouky, což vysvětluje, proč v těchto zemích byl židovský znak zaveden jako první (Anglie 1218, Kastílie 1219, Provence 1234, papežský stát 1257). V 15. stol to již byl akceptovaný prvek v celé Evropě.

Znak byl obvykle ve tvaru kruhu, proto se jmenuje *rouelle* (kolo) a povinná barva byla žlutá, ač existovaly i jiné barvy a v části Francie byl znak tvořen kombinací bílé a červené. V Schaffhausenu v roce 1435 měl tvar židovské čapky. Obvykle umístění bylo na hrudi, ale někdy jej nosili na rameni, zádech nebo na klobouku nebo dokonce i na dvou místech.

V Portugalsku 1289 bylo Židům přikázáno nosit žlutou čepici nebo klobouk, a roku 1391 bylo zameneno za používání červené hvězdy. Stejný znak byl zaveden v roce 1480 ve Veroně. V Anglii se znak sestával z bílé látky ve tvaru Desatera přikázání a od toho jméno *tabula*. Takovýto tvar se jinde nevyskytuje. Později (r. 1275) byla barva změněna na žlutou.

Obvykle znak platil jak pro muže, ženy i děti. Ale ženy měly i další pravidlo, nosit na závoji dva modré proužky (r. 1257, papežská bula, obnoveno r.1311 a 1442). Závoj, původně znám pod latinským jménem *oralia*, *orales* se po roce 1326 zformoval do špičaté pokrývky hlavy jménem *cornalia*, *cornu*. (stejnou pokrývkou pravděpodobně nosily ženy v Augsburgu, r.1434). V Německu se nazývala *flieder*, *sendelbnde* nebo *riese* a byla charakteristickým prvkem židovských matron až do 17. století, možná později. V roce 1360 všichni Židé v Římě kromě doktorů museli oblékat červené tabardy a ženy červené pláště. Papežským příkazem roku 1555 bylo ženám kázáno používat čepce ze žluté látky.

Ačkoliv se špičatá židovská čepice v Evropě přestala nosit v průběhu středověku, byla čepice či klobouk specifické barvy výsostným znakem Židů až do francouzské revoluce. Papež Klement VII (r. 1525) přisoudil Židům žlutý klobouk. Po protestech mohli od roku 1555 nosit zelené barety a ve městech a vesnicích, kde obchodovali, směli mít černé klobouky.

I v Benátkách byl žlutý klobouk povinný. V Rakousku 1551 zase museli mít žlutý znak.

Dalším používaným židovským oděvem je *sargenes*, šat skládající se z bílého lněného svrchního oděvu v délce po paty s bohatými rukávy s límcem, zavazovaný vpředu, opasek ze stejného materiálu a vhodná čepice. *Sargenes* byl svátečním oděvem.

Rusko a Polsko

Ekumenický koncil r.1266 usnesl, že Židé mají nosit speciální klobouky a později r.1279 museli používat červené znaky. Klobouk si můžeme prohlédnout na obr. 39-41. V roce 1538 vzhledem k nemožnosti rozlišení křesťanů od Židů bylo vydáno nařízení, že Židé musí

používat barety, závoje nebo jiné pokrývky hlavy žluté barvy.

Také jim bylo zakázáno nosit drahé oděvy nebo používat zlaté a stříbrné ornamenty. Nesměli mít stříbrné motivy na šavlích a dýkách (tedy mohli mít zbraň, což třeba v Čechách dovolené nebylo). Kaftan a čapka lemovaná kožešinou byla základním prvkem polské a ruské módy ve středověku i v 16. stol. Jak se západní móda šířila mezi polskou nobilitou, tak tradiční oděvy převzali Židé a tak v 18. stol je to již jejich charakteristický oděv.

Čechy

Odívání Židů u nás dobře popsal Z. Winter v knize Dějiny kroje v zemích českých. [2]. A tak si můžeme dovolit rozdělit

problematiku podle století. Winter píše “V zemích koruny české v 15. stol měli Židé též nařízeno používání žlutých klobouků a žlutého soukeného kolečka či žlutou obrubu na plášti a sukni. Král Vratislav sice přikázal přišívání kolečka na plášť, ale ve 14. a 15.stol po něm není stop. Až v 16. stol se příkaz znovu obnovuje. Velmi konzervativní židovský klobouk musel mít každý.” I zde se dá předpokládat vliv perské *kalansuwy*. “V 15. stol se klobouček změkčuje na čepici, ale i tak musel mít špici. Židovky museli používat zvláštní šlojří.

Vedle klobouku bylo dalším znakem českých i cizích Židů tzv. *oždilí* podobné kukle. Příkladnou kombinací je bílá kukla (*oždilí*) s dlouhým žlutým pláštěm, jehož obruba je popsána hebrejsky.

V 16. stol se Židé parádili stejně jako ostatní měšťané i přes snahy k přinucení ke speciálnímu oděvu. Ovšem snaha končila jen na jednom charakteristickém znaku a to buď na špičatém klobouku nebo kukle a plášti. Židovky měly určený široký zlatý okraj na šlojří. Zprávy o židovských špičatých kuklách se naposled objevují r.1515, ale později se na ně už zapomíná. Až teprve r.1551 bylo náhle vydáno oznámení, aby Židé na svrchních šatech neskrýtě nosili kruh ze žlutého sukna v levé části hrudi. Na cestách znak používat nemuseli (aby nebyli zbytečně vystavováni přílišnému nebezpečí), jen ve městech. Je pochopitelné, že Židé nechtěli ukazovat “odznaky hanby” a často je skrývali.“

Zbraně jim nebylo odvoleno užívat, ale i to porušovali. Židovky, jak se zdá, chodily podle poslední módy.

Závěr

Popsala jsem oděvní pořádky platné pro Židy včetně přikázaných barev (nejčastěji žlutá), charakteristických pokrývek hlavy (*kalansuwa* a *judenhut*) a speciálních znacích. O oblíbenosti nařízení a snaze se výrazně neodlišovat od většiny není pochyb.

Poděkování

Děkuji knihovně University of Illinois, Champaign, Urbana, IL, USA za zpřístupnění velkého množství kvalitní literatury.

Literatura:

- [1] History of Jewish Costume, A. Rubens, 1967
- [2] Dějiny kroje v zemích českých, Z. Winter, 1893
- [3] Arab Dress, Y. Stillman, 2003
- [4] Medieval Panorama, R. Bartlett, 2001
- [5] Obuv ve středověku; Spodky, košile a nohavice ve středověku, R. Vaverka

Seznam vyobrazení (detailní popis viz [1], případně [4])

1. Čína, 618-907, podomní obchodník v perském klobouku a kaftanu
2. Čína, 618-907, obchodník v klobouku, kaftanu a s opaskem
3. Turecko, 1568, portrét Mosese Hamona, lékaře Sulejmana Velkého
4. Turecko, 1568, turban nošený domorodými Židy
- 5a, b. Turecko, 1618, Cařihrad, muž v typickém klobouku Sephardů, žena v neobvyklé pokrývce hlavy
6. Turecko, 1568, Adrianopole, žena zavitá v ávoji, ale část vlasů je přece jen vidět

7. Turecko, 1650, ve vysokém čepci s závoji
8. Turecko, 17.stol, vysoká čepice se závojem
9. Palestina, 17.stol, typický oděv Sefardů v Turecku, vysoká čepice, kožešinou lemovaný *pelisse* (kabátec), *entari* a opasek
10. Jižní Francie, 11.stol, nejranější ilustrace židovského klobouku. Středověka tunika s pláštěm přehozeným přes ramena
11. Francie, 13.stol, židovský klobouk, dlouhá tunika s kápí, plášť přehozený přes rameno
12. Anglie, 1275, židovský klobouk a kápě
13. Severní Itálie, 12.stol, panel bronzových dveří San Zeno se dvěma typy židovských klobouku
14. Francie 14.stol, vousatá postava je Žid a má oblečenou zelenou vnitřní tuniku, růžový plášť, modrou kápi a červeno bílý znak
15. Anglie, 13.stol, zelený židovský klobouk
16. Španělsko, 14.stol, Židovka v předepsaném oděvu s židovským znakem
17. Švédsko, 1210, příklad židovského klobouku ve Švédsku, muži mají vousy a oblečené tuniky s pláští přehozenými přes rameno, jeden je prostovlasý
18. Anglie, 14.stol, kresba je pravděpodobně založena na starší předloze (cca 1290)
19. Španělsko, 13.stol, Kastílie, Židé mají různé formy klobouků a $\frac{3}{4}$ tuniky
20. Španělsko, 14.stol, „klášterní“ typ židovských oděvů, za povšimnutí stojí špičatá čepice
21. Německo, 1375, Žid a mnich (dle tonzury). Žid má vousy, špičatý klobouk a meč!
22. Německo, 13.stol, Židovský trubadúr má na hlavě židovský klobouk, vousy a dlouhé vlasy
23. Německo, 14.stol, pouze vůdce židovské delegace (rábí?) má vousy. Pod pláští mají všichni dlouhé tuniky a na hlavách pozdější formu židovského klobouku
24. Německo, 14.stol, v horní části miniatury má žena židovský znak, v dolní části čtenář má dlouhou tuniku, kápi a *tallith* (přehoz) s kývajícími se *tsitsith* (třásně). Ostatní Židé mají klobouky a dlouhé tuniky a pláště.
25. Belgie, 1528, Žida mezi ostatními astronomy poznáme podle vousů a rozstříhaných okrajů kápě
26. Německo, Frankfurt nad Mohanem, 15.stol, přikázané formy klobouku
27. Německo, 15.stol, muž má klobouk dle příkazu (viz obr. 26) a žena modní čepce zvaný *gebende*.
28. Německo, 1509, Židé mají dlouhé róby či chaperony s židovskými znaky na levém rameni nebo ruce
29. Německo, 16.stol, muž v plášti a chaperonu, židovský znak na levo
30. Německo, 16.stol, žena v plášti a v zavítí, židovský znak na levo
31. Německo, 15.stol, příklad pozdějšího židovského klobouku
32. Německo, 1530, skupina Židů v pláštích otevřených na boku, s židovskými znaky, chaperony a liripipe
33. Německo, 1588, Žid z Palatinatu (?) má plášť, chaperon a liripipe. Žid z Frankfurtu má označení a klobouk. Obě ženy mají *orales*, židovský závoj, který má dva modré pruhy. Vdaná žena má svrchník přikázaný pro synagogu. Také má znak.
34. Německo, 1530, muži v chaperonech s liripipe, ženy také v chaperone, kromě jedné v *gebende*.
35. Itálie, 1556
36. Itálie, ranné 15. stol, Mantova, oba muži mají bradku a židovský znak
37. Portugalsko, 1465-7, rabí s knihou v ruce má cylindrická klobouk. Na oděvu má červený židovský znak
38. Itálie, 1594, Padova, ač je muž popsán jako padovan, mluví jidisem. Má na hlavě židovský baret.
39. Polsko, přelom 12.-13.stol, muži v tunikách a pláštích, jeden prostovlasý, ostatní v čapkách, všichni mají vousy
40. Polsko, 14.stol, Židé mají židovské špičaté čepice
41. Polsko, 15.stol špičatý židovský klobouk
42. Praha, 1514, ženský závoj *gebende* kryje bradu. Muži na stranách mají baretu a šuby. Všichni jsou v soudobých oděvech.